

## RÁNKI GYÖRGY

### Potsdam\*

A baráti szavak és hangzatos köszöntők, melyek az államférfiak szájából a Németország fölött aratott győzelem alkalmából elhangzottak, többé-kevésbé hű kifejezői voltak a népek gondolatainak, az Elbánál találkozó hadseregek érzelmeinek, mégsem leplezhették, hogy a jaltai egyezményt követő hónapokban, a háború utolsó szakaszában erőteljesen gyarapodtak a konfliktusok és a nézeteltérések a szövetségesek között. A jaltai egyezmény szövegéből úgy tűnhetett, hogy a Szovjetunió, Anglia és az Egyesült Államok szövetsége szilárdabb mint valaha, hogy egyetértés van közöttük mind a háború befejezését, mind az új világ, a béke megteremtését illetően. De alig tértek vissza az államférfiak fővárosaikba, midőn kiderült, hogy az együttesen aláírt szöveg távolról sem takar azonos értelmezést, még kevésbé hasonló szándékokat.

A szövetségesek rajnai átkelését követően a német katonai ellenállás nyugaton jórészt összeomlott. Bár nem egy helyen még sok áldozatot kívánó véres harcokat kellett vívni, a német katonák százazrei már inkább a hadifogságot választották, és a német katonai és politikai vezetők tevékenységéből egyaránt felismerhető volt utolsó kétségbeesett kísérletük a nyugati hatalmakkal való külön megegyezésre. A jól működő szovjet titkoszolgálat újból és újból jelenthette a különböző tárgyalásokat és tárgyalási kísérleteket. Ezekről az eseményekről azonban teljes pontosságú információval ritkán rendelkeztek, így a jelentések elsősorban inkább arra voltak jók, hogy felkeltsék a szovjet kormány gyanúját. A nyugatiak nem vonva be a tárgyalásokba — például az olaszországi erők kapitulációjáról folyt, már említett megbeszélésekbe — a Szovjetunió képviselőit, szükségszerűen kiváltották a gyanút, hogy a németek manőverezés céljából bocsátkoznak ezekbe a tárgyalásokba, s „a tárgyalásokat csapataiknak más frontszakaszokra, mindenekelőtt pedig a szovjet frontra való átdobására használják ki”.<sup>1</sup> A gyanúra volt tehát ok, és az információk pontatlansága Sztálint és Molotovot olykor igen éles — és a valóságnak nem megfelelő — megfogalmazásra ragadtatták. Feltételezve, hogy a nyugati szövetségesek a tárgyalások során nem bocsátkoznak „komolyabb, Németország sorsát érintő” célok megtárgyalásába, Molotov — miután kérését, hogy szovjet tiszteket is vonjanak be a tárgyalásokba, az angolok arra hivatkozva, hogy ez elhúzná a megbeszéléseket, nem méltatták válaszra — kijelentette, hogy valami rendkívüli csúnya dologról lehet szó. Sztálin pedig egyenesen arról írt, hogy „a németek ez idő szerinti nyugaton gyakorlatilag beszüntették a háborút Anglia és Amerika ellen”.<sup>2</sup> Roosevelttel felháborodottan válaszolt: „Csodálkozással tölt el, hogy a szovjet

\* A tanulmány a második világháború történetéről készülő munka egyik fejezete.

<sup>1</sup> Sztálin üzenetváltása II. köt. 223. l.

<sup>2</sup> Sztálin üzenetváltása II. köt. 231. l.

kormány, úgy látszik, hitelt adott annak a véleménynek, mely szerint én meg-  
egyezésre léptem az ellengéggel, anélkül, hogy előbb megkaptam volna az Önök  
teljes hozzájárulását. Őszintén szólva az Ön informátoraival szemben, bárkik  
legyenek, escelekedeteimnek, illetve bizalmi embereim escelekedeteinek ilyen  
aljas, valótlan beállítása miatt nem érezhetek mást, mint mélységes felháborodást.”<sup>3</sup> Sztálin ugyan korábbi levelének tónusát illetően visszakozott: „Sohasem  
kétkelkedtem az Ön becsületességében és megbízhatóságában — írja április 5-i  
levelében —, s ugyanígy Churchill Úr becsületességében és megbízhatóságában  
sem.”<sup>4</sup> Ami azonban a dolog érdemét illeti, fenntartotta korábbi álláspontját:  
nem helyes bármiféle külön tárgyalásokat folytatni a németekkel. „Én továbbra  
is az orosz álláspontot tartom az egyedül helyesnek, mert kizárja a kölesönös  
gyanakvás minden lehetőségét, s nem teszi lehetővé az ellenségnek, hogy bizal-  
matlanságot keltsen köztünk.”<sup>5</sup> Hasonlóan jelezte Churchillnek, hogy bizalmas  
levélváltásaiban őszintén megírja véleményét egyes kérdésekről, de ezeket ne  
tekintse sértésnek. A kérdés körüli feszültség ezzel valamelyest feloldódott,  
annál is inkább, mivel a berni előzetes tárgyalások nem vezettek eredményre,  
mint ezt a szövetséges csapatok olaszországi támadásának megindulása is  
jelezte, igazolva Roosevelttel levelét, mely szerint Bernben nem jutottak el érdem-  
leges tárgyalásokig.

A szovjet gyanú tehát túlzott volt, de abban az értelemben mégsem alap-  
talan, hogy nem egy nyugati államférfi Németország leverése mellett most már  
nem kisebb gondot fordított arra, hogy miként lehet a háború utáni szovjet  
pozíciókat gyengíteni, és bizonyos fokig már a Németországgal kapcsolatos  
kérdéseket is ezen a szemüvegen keresztül nézték. Churchill ezért bombázta  
leveleivel és távirataival Eisenhower és az amerikai hadvezetést, hogy változ-  
tassák meg katonai terveiket, törjenek Berlin ellen és lehetőleg minél távolabb  
nyomuljanak kelet felé, hogy így Németország minél kisebb része jusson szovjet  
kézbe. Igaz, a három szövetséges hatalom már korábban megegyezett a meg-  
szállási zónák területét illetően, de Churchill már április 18-án javasolta, hogy  
az angol—amerikai csapatokat csak akkor vonják vissza a kijelölt zónahatárokra,  
ha a Szovjetunió egy sor politikai kérdésben engedményt tesz. Ezen politikai  
kérdések között Lengyelország szerepelt az első helyen.

A Szovjetunió és a nyugati szövetségesek viszonyát ugyanis pillanatnyilag  
Németország kérdésénél is jobban terhelte a lengyel probléma, mely évek óta  
vitáik legfőbb forrása volt. A jaltai egyezmény — mint láttuk — tisztázta az  
új lengyel kormány megalakításának elveit, de ezeket az elveket a Szovjetunió  
úgy értelmezte, hogy az ún. lublini kormány bizonyos átalakításáról van szó,  
a nyugati hatalmak pedig úgy, hogy egy új kormányt kell alakítani, melyben a  
lublini kormány képviselői is részt vesznek. A jaltai megállapodás értelmében  
Nagy-Britannia és az Egyesült Államok moszkvai nagyköveteinek kellett a  
kormány alakítását célzó tárgyalásokat Molotovval lefolytatni. A felfogásbeli  
különbség azonban hamarosan nyilvánvalóvá vált. Ez a nézeteltérés még jobban  
elmélyült azáltal, hogy az angol-amerikai álláspont szerint a legkülönbözőbb  
lengyel politikusokat meg kell hívni Moszkvába kormányalakítási konzultáció  
céljából, a Szovjetunió viszont azt hangoztatta, hogy „olyan lengyel politiku-  
sokat kell meghívni a tanácskozásra, akik először elismerik a krími értekezlet

<sup>3</sup> Sztálin üzenetváltása II. köt. 233. l.

<sup>4</sup> Uo.

<sup>5</sup> Sztálin üzenetváltása II. köt. 234. l.

határozatait, a Curzon-vonallal kapcsolatos határozatot is beleértve.”<sup>6</sup> A szovjet és a nyugati álláspont ellentéte tovább éleződött, midőn Molotov azt követelte, hogy az Egyesült Nemzetek San Franciscóban tartandó alapító konferenciáján Lengyelországot a már működő kormány képviselje — átalakításától függetlenül —, a nyugati hatalmak viszont ezt határozottan visszautasították. A szovjet kormány erre félreérthetetlenül diplomáciai nyomást gyakorolt, közölve, hogy Molotov nem tud részt venni az Egyesült Nemzetek san franciscoi alakuló ülésén, tekintettel arra, hogy a Legfelsőbb Szovjet éppen erre az időpontra eső ülésén kell jelen lennie. Tudva, hogy az Egyesült Nemzetek megalakítása az amerikai elnöknek különösen szívügye, s hogy Roosevelttel milyen nagy jelentőséget tulajdonít a háború utáni világ megszervezésében ennek a szervezetnek, a döntés, hogy az ülésen Gromiko, az akkori washingtoni nagykövét képviselje a Szovjetuniót, rendkívül súlyos volt. Churchill már március folyamán több alkalommal sürgette Rooseveltet, hogy közös üzenetben fejezzék ki Sztálinnál aggodalmukat mind a lengyel kérdésben kialakult holtpontról, mind amiatt, hogy Romániában a király Visinszkij szovjet külügyminiszterhelyettes fellépésére engedett a baloldali erők nyomásának, elbocsátotta a kormányt és egyértelműen baloldali, kommunista illetve kommunistabarát kormányt nevezett ki, Petru Groza elnökletével. Roosevelttel, részben azért, mert nem osztotta szangvinikus barátjának politikailag olykor nem mindig kellően átgondolt kitöréseit, de azért is, mert a Szovjetunió politikája iránt nagyobb megértést tanúsított, egyelőre nem volt hajlandó ilyen demarsra, s csak április első napjaiban jelezte az angol miniszterelnöknek, hogy aggodalommal figyeli a szovjet politika alakulását, s ezt hajlandó szóváltani Sztálinnal.

Churchill is ekkor írt tchát Sztálinnak, mindenekelőtt azt hangoztatva, hogy a szovjet kormány nem emelhet vétőt a lengyel kormány átalakításával kapcsolatos konzultálandó személyeket illetően. Churchill elsősorban Mikolajczyk meghívását sürgette, amibe Sztálin beleegyezett, hangoztatva, hogy hajlandó a lengyel kormánynál közbenjárni Mikolajczyk meghívása érdekében, amennyiben a lengyel politikus nyilvános nyilatkozatban kész a Szovjetunióval való barátság és a jaltai határozatok mellett állást foglalni. Egyébként azonban Sztálin leszögezte, hogy a holtpontról akkor juthatnak ki, ha hozzájárulnak ahhoz, hogy az ideiglenes lengyel kormányt nem számolják fel, hanem csupán átalakítják azt s az új kormány magvát az ideiglenes kormány alkotja.

Sztálin üzenetét Roosevelttel is, Churchill is haladásnak tartotta, de a holtpontról még nem volt áthidalva. Roosevelttel közvetlenül halála előtt Churchillhez intézett utolsó üzenetében óvta az angol miniszterelnököt a szovjetekkel való viták jelentőségének eltúlzásától. Váratlan halála azonban a helyzetet súlyosbította, noha a szovjet kormány, értesülve a drámai fordulatról, felismerte, hogy különösen fontos a szövetségesek egységének fenntartása és demonstrálása, és ezért úgy döntött, hogy módosítva a korábbi álláspontot, Molotov külügyminiszter mégis részt vesz az Egyesült Nemzetek san franciscoi értekezletén, s ott-tartózkodását felhasználja arra, hogy Washingtonban is tárgyalásokat folytasson. Harry S. Truman az új amerikai elnök is érezte a szövetség fenntartásában a rá háruló felelősséget. Jobbára járatlan lévén a nemzetközi politikában és Roosevelttel tárgyalásait részben nem is ismerve, maga is óvakodott elhamarkodott döntéseket hozni. Szemében azonban a Szovjetunióval való ellentétek mindenesetre gyökeresen más megvilágítást kaptak. Roosevelttel helyett

<sup>6</sup> Sztálin üzenetváltása II. köt. 238. l.

— aki a Szovjetunióval való együttműködést alapvetőnek tartotta — most olyan politikus került az amerikai politika élére, akinek szovjetellenessége közismert volt. Hiszen 1941-ben, midőn Németország megtámadta a Szovjetuniót, éppen az akkor még haradrangú politikus Truman jelentette ki, hogy szerinte a legkedvezőbb az lenne, ha mindkét ország kölcsönösen megsemmisítené egymást. Truman szovjetellenes beállítottságából ugyanakkor hiányzott Churchill nagy politikai rutinja és tapasztalata, államférfiúi realizmusa. Mindezen új körülmények nem könnyítették a kérdések megoldását, még akkor is, ha Trumantól távol állt a gondolat, hogy egyszerűen szakítson Roosevelttel politikájával. A lengyel kérdésben április és május folyamán nem sok előrehaladás mutatkozott. Churchill ugyan rávette — mint írja, hosszú kínos tárgyalások után — Mikolajczykot a kívánt nyilatkozat közzétételére, melyben a lengyel parasztpárti politikus állást foglalt a szovjet—lengyel barátság mellett és tudomásul vette a jaltai határozatokat, beleértve a határok kérdését, ez azonban a kormányalakítás kérdését még nem oldotta meg. A Szovjetunió az ideiglenes lengyel kormány helyzetének erősítése céljából 1945. április 21-én barátsági és segélynyújtási egyezményt írt alá az időközben már Varsóba telepedett kormánnyal. Sztálin pedig április 24-i üzenetében leszögezte, hogy a lengyel kormány megalakításánál a Szovjetunió biztonsági kérdéseit alapvetően figyelembe kell venni. Válasza — Churchill és Truman érvelésére, mely szerint a szovjet javaslat alapján alakítandó lengyel kormány nem lenne eléggé népképviselői és demokratikus — egyértelműen és világosan tükrözte a szovjet kormány állásfoglalását a nemzetközi politika kérdéseiben: „Nem tudom — írta Sztálin —, valóban népképviselői kormány alakult-e Görögországban és valóban demokratikus-e a kormány Belgiumban. A Szovjetuniót nem kérdezték meg, amikor ott ezeket a kormányokat létrehozták. A szovjet kormány nem is tartott igényt arra, hogy beavatkozzék ezekbe a dolgokba, mert megérti teljes mértékben Belgium és Görögország jelentőségét Nagy-Britannia biztonsága szempontjából. Érthetetlen, miért nem akarják figyelembe venni a Szovjetunió biztonságának érdekeit is a lengyel kérdés megtárgyalásánál.”<sup>7</sup>

Az ellentétek ellenére 1945 áprilisában az elbai találkozó, Németország leverésének befejezése és az Egyesült Nemzetek Szervezetének san franciscoi megalakulása alapján véve a szövetségesek egységét tanusították és joggal tűnt úgy, hogy az ellentétek másodlagosak, mi több, megoldhatóak, mint ahogy megoldották az Egyesült Nemzetek Szervezete megalakulásával kapcsolatban felmerült nézeteltéréseket is. Az április 25-től június 26-ig tartó alakuló ülésen felvették a tagok sorába a két szovjet köztársaságot, Ukrajnát és Belorussziát, viszont elutasították Lengyelország felvételét az ideiglenes lengyel kormány képviselője alapján. Ezzel szemben éles kontrasztként hatott, hogy a dél-amerikai államok szavazó gépezetének támogatásával az USA elérte Argentína felvételét, jóllehet Peron kormánya nem viselt háborút a fasiszta országok ellen, több módon támogatta őket, csupán az utolsó pillanatban szakított velük. Áthidalták a vétőjog kérdésében felmerült nézeteltéréseket is, miután a Szovjetunió lemondott eljárási kérdésekben a vétőjog alkalmazásáról. A Szovjetunió keresztülvitte, hogy az ENSZ céljainak megfogalmazásában szerepeljen a „népeket megillető egyenjogúság s önrendelkezési jog elvének tiszteletben tartása”, „az emberi jogok védelmé”, továbbá, hogy az ún. Gyámsági tanács feladatait úgy fogalmazzák meg, mely szerint a gyarmati vagy függő országok lakosságát az

<sup>7</sup> Sztálin üzenetváltása I. köt. 394. l.

önkormányzat, illetve a függetlenség irányába kell fejleszteni. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének 1945. június 26-án aláírt okmánya minden okot megadott a bizalomra. Magasztos elvei, úgy tűnt, a nagyhatalmak közti bizalom és együttműködés alapján tényleg megvalósíthatóak lesznek.

Bizodalom és remény a német kapituláció következtében, a győzelem napjainak ünnepei foglalkoztatták a közvéleményt. Churchill eközben a Szovjetunió megerősödése miatt aggódott és Trumannak küldött május 6-i üzenetében egyfelől háromhatalmi találkozót javasolt, másfelől hangsúlyozta, hogy „a leghatározottabban át kell gondolnunk a szovjettel kapcsolatos álláspontokat, világosan leszögezve, miben vagyunk hajlandók engedni és miben nem”.<sup>8</sup>

Churchill ismételten javasolta, hogy az angol—amerikai hadsereg ne vonuljon vissza a kijelölt megszállási zónák mögé, mivel ez véleménye szerint mintegy 5—600 kilométer hosszúságban 200 kilométerre nyugatra tolná az orosz uralmat. Trumanhoz intézett május 12-i levelében használta először a brit miniszterelnök később hírhedtté vált kijelentését a vasfüggönyről, mely Európának a szovjet csapatok által felszabadított része elé leereszkedett. Ezekben a napokban még a megoldatlan lengyel probléma mellett újabb nézeteltérések jelentkeztek a szövetségesek között. Délen a jugoszláv néphadsereg csapatainak előrenyomulását az angol—amerikai hadvezetőség a régi olasz—jugoszláv határon óhajtotta megállítani és nagy aggodalommal látta, hogy a jugoszláv egységek egészen Triesztig üldözték a Wehrmachtot. Churchill, akit mélyen bántott a Jugoszláviával kapcsolatos elképzelések meghiusulása, már esetleges fegyveres fellépést is fontolóra vett a jugoszláv csapatok ellen. Előkerültek újabb tisztázatlan kérdések is. Ausztria sorsára vonatkozóan az 1943 novemberi moszkvai nyilatkozaton kívül — mely leszögezte az önálló osztrák állam visszaállításának szükségességét — semmiféle végleges megegyezés nem alakult ki. 1945 áprilisában az Európai Tanácskozó Testület ülésén ugyan elvileg megállapodtak abban, hogy egyelőre az osztrák területek is négyhatalmi megszállás alá kerülnek, de sem a megszállási övezetek pontos megjelölésére, sem a Béccsel kapcsolatos szektorok megállapítására nem került sor. A nyugati hatalmak igen rossz néven vették, midőn április 29-én Karl Renner, az ismert szociáldemokrata politikus vezetésével Bécsben ideiglenes kormány alakult, melyet a szovjet hatóságok elismertek. Az angol miniszterelnök mindezen kérdésekkel összefüggésben kemény, határozott politikát javasolt a Szovjetunió irányában. Churchillt nemcsak a Szovjetunió megnövekedett ereje és hatalmi pozíciója aggasztotta, hanem az a rendkívül nagy — szinte tetőpontján álló — népszerűség is, melyet a Szovjetunió és a Vörös Hadsereg az egész világon élvezett, az a megsokszorozódott politikai befolyás, amelyet a különböző országok kommunista pártjai az ellenállási mozgalomban betöltött szerepük folytán élveztek, a tömegeknek az a határozott igénye, hogy a nácizmus felett aratott győzelem jelentős belső, társadalmi átalakulással járjon együtt szinte valamennyi országban. Nem kevésbé aggasztotta mindez az amerikai politikusokat sem. Az amerikai külügyminisztérium egy memoranduma leszögezte: „Az európaiak többsége úgy tekint a Vörös Hadseregre, mint felszabadítójára. Még nyugaton is azt vallják, hogy elsősorban a Vörös Hadseregnek köszönhető az európai tengelyhatalmak széttűzése.”<sup>9</sup>

Truman és tanácsadói egyelőre nem kívánták egyértelműen követni Churchillt, aki május első napjaiban arra utasította Montgomeryt, hogy ne semmi-

<sup>8</sup> *Winston Churchill: The Second World War. Triumph and Tragedy.* 429. l.

<sup>9</sup> *Foreign Relations of the United States. The Conference of Berlin (Potsdam).* Vol. I. 234. Washington. 1960.

sítse meg a zsákmányolt német fegyvereket, „mivel ezekre hamarosan ismét szükség lehet.”<sup>10</sup> Ismételt üzeneteiben, melyeket hol Eisenhowerhez, hol az angol vezérkarhoz intézett, állandóan azt követelte, hogy ne folytassanak le szerelési politikát, mivel előadódhat olyan helyzet, midőn a hadsereget a Szovjetunió ellen kell bevetni. „A szovjet veszély véleményem szerint — írja Churchill — már átvette a náci ellenség szerepét.”<sup>11</sup> Természetesen arról nem volt szó, hogy az angol miniszterelnök háborút kívánt volna a Szovjetunió ellen, csupán arról, hogy a szövetség keretein belül az erő politikájára kívánt áttérni. Truman eleinte ingadozva követte őt ezen az úton. A május 9-én bejelentett határozat, mely szerint megszünteti a Lend Lease szállításokat a Szovjetunióba és ennek megfelelően néhány már megrakott hajót is kipakoltak, a Szovjetunió jogos felháborodását váltotta ki. Sztálin tiltakozására a döntést visszavonták, de a fokozódó feszültség idején ez újabb ellentét forrásává vált.

Truman csatlakozott Churchill javaslatához, mely szerint minél hamarabb tartassanak Sztálinnal hármas találkozót. Ettől bizonyos vitás kérdések megoldását s a háború utáni helyzet stabilizálását remélte. Valószínűleg tanácsadói javaslatára elvetette azonban azt a proпозициót, hogy előtte találkozzék Churchillel, mondván, hogy ez csak még jobban felkeltené a szovjet kormány gyanakodását. Május 15-én a Fehér Házban tartott értekezleten viszont elhatározták, hogy a hármas találkozót megelőzően a Szovjetunióval közvetlen tárgyalásokat folytatnak. Úgy döntöttek tehát, hogy a már halálos beteg Harry Hopkins Moszkvába küldik, aki mint Roosevelttel bizalmasa, már oly sok nehéz kérdésben tudott hidat verni a szovjet és amerikai álláspont közé, előzőleg pedig Joseph Davies, volt moszkvai követet — aki a Szovjetunióval való barátság híve volt — Churchillel küldik megbeszélésre. Davies előterjesztése, mely szerint Truman — aki még nem találkozott Sztálinnal — szeretne a szovjet kormányfővel külön is beszélni, felháborította az angol miniszterelnököt és élesen tiltakozott ellene, mint ami sérti Nagy-Britannia egyenjogúságát a szövetségesek között. Churchill erélyes memoranduma hatására, melyben röviden ismertette nézeteit a fennálló helyzetről, Truman a külön találkozó gondolatát elejtette. A hármas találkozó tervét viszont a Moszkvába érkező Hopkinsnak kellett Sztálinnal elfogadtatnia. A szovjet kormány Hopkins küldetését igen jól fogadta. Kétségtelen demonstratív gesztusként értékelték Truman részéről, amely mintegy kifejezi, hogy az amerikai politika nem szakít a roosevelti örökséggel. Hopkins könnyen megkapta tehát Sztálin beleegyezését a hármas találkozóba, s július 15-re ki is tűzték a dátumot. Hopkins, Harriman nagykövet társaságában szinte a világpolitika minden kérdését megbeszélte Sztálinnal. Hangoztatva, hogy személyesen milyen nagy jelentőséget tulajdonít a roosevelti külpolitika folytatásának, utalt azokra a jelentős erőkre, melyek már Roosevelttel életében is ellemezték ezt a politikát és halála után ezek az erők nyilván erősödtek. Hangoztatta, hogy egy merev szovjet külpolitika elsősorban ezen erők malmára hajtja a vizet. Sztálin viszont elsősorban a brit konzervatívokat hibáztatta a szövetségesek között erősödő nézeteltérésekért. A békekonferencia kérdései, a németországi szövetséges Ellenőrző Bizottság tevékenysége, a Szovjetunió Japán elleni hadbalépésének kérdése mellett ismét és ismét visszatértek a lengyel problémához. Végül is Hopkins moszkvai tárgyalásai a lengyel kérdést is kimozdították a holtpontról. A szovjet kormány beleegyezett Mikolajczyk és néhány más londoni

<sup>10</sup> *Winston Churchill*: i. m. 491. l.

<sup>11</sup> *Winston Churchill*: i. m. 486. l.

politikus, valamint további, a kormányon kívülálló, de Lengyelországban élő politikus meghívásába. Június közepén Moszkvában megkezdődtek a tanácskozások és öt napi vita után sikerült megállapodni az új Ideiglenes Nemzeti Egységkormány megalakításában. Az új kormány élére Osobka-Morawski került és Mikolajczyk miniszterelnökhelyettesi pozíciót kapott. A kormány többségét természetesen a már működő varsói kormány miniszterei tették ki, a nyugati hatalmak azonban az új helyzetet elfogadták, és július 5-én megtörtént az új lengyel kormány hivatalos elismerése.

Júniusban több más ponton is enyhült a feszültség, annak ellenére, hogy Davies Churchill-lel folytatott beszélgetéséről Trumannek adott jelentésében a következőképpen jellemezte az angol miniszterelnök beállítottságát: „Nem hallgathatom el benyomásomat, hogy sokkal inkább Anglia európai helyzetének, mint a békének a megőrzésével foglalkozik.”<sup>12</sup> Truman nem engedett Churchillnek, aki ellenezte az angol—amerikai csapatok visszavonását a kijelölt zónahatárookra. (Az angol—amerikai csapatok a háború befejezésekor a Weimar, Wittenberg, Magdeburg, Torgau, Chemnitz vonalat érték el, tehát egyes helyeken közel 200 kilométerrel keletebbre állomásoztak, mint a kijelölt zónahatárok.) Az angol miniszterelnök nézete szerint a nyugati szövetségesek lényeges tárgyalási pozíciótól fosztják meg magukat ezáltal. Truman viszont úgy vélte, tartania kell magát a zónákra vonatkozó háromhatalmi megállapodáshoz, annál is inkább, mivel a Szövetséges Ellenőrző Bizottság, mely június 5-én kezdte meg működését, enélkül aligha tudna érdemleges tevékenységet kifejteni, másrészt a szovjet hadvezetés világossá tette, hogy a nyugati csapatok csak akkor szállhatják meg Berlin nekik kijelölt szektorát, ha Németország egyéb területein övezethatáraik mögé vonulnak vissza, és Ausztriára vonatkozóan nem lehetett enélkül végleges rendezést létrehozni.

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság vezetőjéül a szövetséges hadseregek főparancsnokát, Zsukovot, Eisenhower, Montgomeryt és Lattre de Tassigny-t bízták meg az illetékes kormányok. A szovjet kormánynak mindenekelőtt azt kellett elérnie, hogy Dönitz Flensburgban időző kormányát a feltétel nélküli kapituláció szellemében az angol csapatok letartóztassák. Erre bizonyos habozás után csak május 20-án került sor, és ezek után június 5-én hivatalosan is megalakult a Szövetségi Ellenőrző Bizottság. A Bizottság első ülésén három fontos deklarációt bocsátott ki. Az elsőben leszögezték: „A Szovjetunió, az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország kormánya magukra vállalják a legfelsőbb hatalom gyakorlását Németországban, beleértve azt a jogkört is, amellyel a német kormány, a fővezérség és bármely terület önkormányzati vagy helyi igazgatási szerve rendelkezett.”<sup>13</sup> A nyilatkozatok kimondták a német erők teljes lefegyverzését, beleértve a Gestapo, az SS és az SA egységeit, továbbá valamennyi fasiszta vezető és háborús bűnös letartóztatását. Kijelölték emellett a megszállási zónákat, és kimondták Berlin négyhatalmi megszállását, majd a Szövetséges Ellenőrző Bizottság mint legfelsőbb hatalmi szerv megalakítását. (Ennek következtében júliusban feloszlott a Szövetségesek Főparancsnoksága, és Eisenhower parancsnoksága az amerikai hadseregre és övezetre korlátozódott.)

Az egyes megszállási övezetek kialakítása és Berlin négyhatalmi megszállása július 1-én befejeződött. Június 5-én hivatalosan bejelentették, hogy Németországot egy a Szovjetunió által irányított keleti, az angolok által irányított

<sup>12</sup> The Conference of Berlin 1945. I. köt. 64. l.

<sup>13</sup> Zsukov: Emlékek, gondolatok. 520. l.

északnyugati, az amerikaiak által ellenőrzött délnyugati s végül a franciák által megszállt nyugati zónára osztják. A náciizmus és militarizmus felszámolására irányuló politika, ha kezdetől fogva nem is teljes egészében, de alapjában valamennyi övezetben érvényesült. A szovjet zónában június 10-től engedélyezték az antifasiszta pártok működését. A Truman által kibocsátott május 14-i utasítás Németország demokratikus újjáépítésének programját irányozta elő, így a megszállási politika júniusban többnyire hasonlóknak látszott. Mindez június végére kedvezőbbé tette a szövetségesek kapcsolatát és megfelelőbb feltételeket teremtett Churchill, Sztálin és Truman potsdami találkozójához.

A három győztes antifasiszta hatalom kormányfőinek 1945. július 17-én délután öt órakor a potsdami Cecilienhof kastélyban kezdődő és 16 napig tartó találkozásán igen népes amerikai delegáció vett részt. Míg mind szovjet, mind angol részről a miniszterelnökön és külügyminiszteren kívül csak 6—6 diplomata vett részt a nagy találkozón, az amerikaiak tíz diplomatával kívánták segíteni a nemzetközi találkozók izgalmas légköréhez nem szokott elnökök s a diplomáciai életben is jórészt járatlan, alig pár napja kinevezett új külügyminisztert, James F. Byrnest. Az amerikai delegáció a diplomáciai tapasztalatlanságából fakadó gyengeségeket a szokásosnál gondosabb előkészületekkel kívánta ellensúlyozni. Ebből következett, hogy Truman — aki nagy természetességgel vette tudomásul, hogy Sztálin öt javasolta, a roosevelti hagyományokat folytatandó, a konferencia elnökének — azonnal konkrét javaslatokkal állt elő. Byrnes szerint az amerikaiak négy kérdésben akartak eredményre jutni, „először a békeszerződések előkészítésének szervezeti és eljárási kérdéseiben, másodsorban Németország megszállásának gazdasági és politikai irányelveiben, harmadszor a felszabadított Európáról kibocsátott jaltai deklaráció végrehajtásában... és negyedszer a jóvátétel kérdésének új megközelítésében”.<sup>14</sup> Truman ennek megfelelően, ha nem is ilyen egyértelmű világossággal, elsőnek terjesztett konkrét javaslatokat a konferencia elé. Ami az első problémát illeti, javasolta a Külügyminiszterek Tanácsának megalakítását. Ezzel a javaslattal mind Sztálin, mind Churchill egyetértett, az előbbi csupán az ellen emelt kifogást, hogy Kína küldöttje is részt vegyen a Külügyminiszterek Tanácsa értekezletein, mikor az európai ügyeket tárgyalják. A német kérdésben Truman a probléma napirendre tűzésével egyidőben azonnal az amerikai javaslat érdemi vitájába akart kezdeni, s csupán Sztálin és Churchill finom figyelmeztetéseit tartották ettől vissza. Sztálin új ügy vélte, hogy a konferenciának foglalkoznia kell a német kereskedelmi és hadiflotta további sorsával, meg kell vitatni a jóvátétel kérdését, döntenie kell továbbá a volt olasz gyarmatok gyámsága ügyében. Emellett azt javasolta, vizsgálják meg a volt náci esatlós országokkal a diplomáciai kapcsolat felvételének lehetőségét. Ez utóbbi részben válasz volt az amerikai javaslatra a felszabadult országokra vonatkozó jaltai deklarációval kapcsolatban. Az amerikai külpolitika ezt a kérdést ugyanis azért tűzte napirendre, hogy Románia és Bulgária kormányának demokratikus és népképviselői jellegét kétségbe vonja, a Szovjetunió viszont ezen kormányok hivatalos elismerését szeretné volna elérni a nyugati hatalmakkal. Churchill természetesen a lengyel kérdés napirendre tűzését javasolta. Ezzel az első ülés véget is ért, megegyezvén, hogy a következő napokban délelőtt mindig a külügyminiszterek készítik elő a tárgyalási anyagokat. Az ülés minden élesebb vita nélkül zajlott le, ha csak Sztálin megjegyzését nem tekintjük ilyennek, aki az

<sup>14</sup> James F. Byrnes: *Speaking frankly*. 68. l.



ülés végén minden köntörfalazás nélkül feltette a kérdést: „Miért ellenzi Churchill úr, hogy az oroszok megkapják részüket a német flottából?”<sup>15</sup>

A külügyminiszterek másnap délelőtt elsősorban Németországgal kapcsolatos kérdésekkel foglalkoztak. Az amerikai javaslat a megszállás politikai irányelveit illetően messzemenően antifasiszta szellemben fogant. Határozott intézkedéseket írt elő a náciizmus és militarizmus kiküszöbölésére, a náci Németország demokratikus átalakítására és mi több, átnevelésének megindítására. Molotov néhány közbeszúrása és kisebb módosítási javaslatai még inkább megerősítették a Szövetséges Ellenőrző Tanácsnak adandó direktíva kifejezett antifasiszta jellegét. A szovjet külügyminiszter ugyanis javasolta, hogy az irányelvek egyik cikkelye szögezze le: „Az eddigi intézkedéseket kiegészítve minden fasiszta törvényt, rendeletet, előírást, amennyiben az a demokratikus szabadságot, a polgári jogokat, a német nép érdekeit sérti, azonnal meg kell szüntetni. Minden olyan megkülönböztetést, amely a náci törvények alapján valamilyen fajhoz, hitfelekezethez való tartozást vagy politikai meggyőződést sújt, el kell törölni. Semmiféle jogi, közigazgatási vagy más jellegű megkülönböztetés nem tűrhető.”<sup>16</sup>

A délutáni teljes ülés vita nélkül fogadta el a Külügyminiszterek Tanácsának megalakítását. A Tanács feladatául tűzte ki először a náci esatlós országokkal, később pedig a Németországgal kötendő békeszerződés, továbbá a békekonferencia érdembeni előkészítését. Kevés véleménykülönbség mutatkozott a németországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság számára kidolgozott irányelveket illetően. Mégis ebben a kérdésben Churchill egy megjegyzéséből kiindulva, már figyelemre méltó eszmecsere bonatkozott ki. Az angol miniszterelnök ugyanis feltette a kérdést: „Mit jelent most Németország?” „Németország az, amivé a háború után lett” — hangzott Sztálin válasza. Az amerikai elnök az 1937-es Németországot óhajtott kiindulópontul tekinteni, de Sztálin ezt nem fogadta el. „Nehezen tudnám megmondani, hogy mi ma Németország — mondotta. — Egy olyan ország, amelynek nincs kormánya, amelynek valójában nincsenek határai... Határozzuk hát meg, hogy mi Németország: egy levertt ország... Németország, mint nálunk mondják, földrajzi fogalom.”<sup>17</sup> Végezetül úgy döntöttek, hogy munkahipotézisként az 1937-es Németországból indulnak ki. A politikai intézkedések, melyek a náciizmus és militarizmus felszámolását irányozták elő és melyek kifejezték az antifasiszta háború eszmei és politikai célkitűzéseit, viszonylag gyorsan tisztázódtak, s a potsdami értekezlet egyik legfontosabb, iránymutató döntése ezzel megszületett. A gazdasági kérdésekben nem volt ilyen gyors az előrehaladás, ezért áttértek a lengyel kérdés vitájára.

A szovjet küldöttség azt követelte, hogy az új lengyel kormány elismerése után Anglia és az Egyesült Államok azonnal szakítsanak meg minden kapcsolatot a volt londoni lengyel kormánnyal. Az angol—amerikai javaslat viszont a lengyelországi választások mihamarabbi megkezdését sürgette. Churchill elvileg elismerte a szovjet követelés jogosságát, de végrehajtásának technikai nehézségeiről beszélt — utalva a nyugaton levő mintegy 150 000 főnyi lengyel hadseregre. Ezzel ténylegesen megkezdődött a konferencia nehezebb kérdéseinek tárgyalása, s az első két tárgyalási nap viszonylagos egyvetértése és gyors előrehaladása után mind élesebbé váltak a véleménykülönbségek és nézeteltérések. A tényleges ellentétek vitáját s a tárgyalás nagy részét még inkább elmélyítette az a titok-

<sup>15</sup> Teherán, Jalta, Potsdam. 190. l.

<sup>16</sup> The Conference of Berlin. 1945. II. köt. 68. l.

<sup>17</sup> Teherán, Jalta, Potsdam. 195. ill. 194. l.

zatos távirat, mely a konferencia első napján érkezett Trumanhoz Washingtonból a következő szöveggel: „A gyerekek kielégítően megszülettek.” Az első kísérleti atombomba Új-Mexikóban történt sikeres felrobbantását adták így hírül az amerikai elnöknek. Az amerikai hadügyminiszter a hírt sietve közölte Churchill-lel is, esetelve a hatást is, mely szerint az az emberiség történetében egyedülálló félelmetes pusztító fegyver, mintegy két kilométeres körzetben teljes pusztítást idézett elő. Az angol—amerikai államférfiak azonnal megegyeztek abban, hogy a fegyvert bevetik Japán ellen, hogy így a nagy veszteségekkel fenyegető és sokáig elhúzódó harcokat megrövidítsék. Egyidejűleg azonban úgy látták, hogy katonai helyzetük a Szovjetunióval szemben is gyökeresen megváltozott. Az atombomba birtokában kevésbé tartották szükségesnek a Szovjetunióval szembeni kompromisszumokat, álláspontjuk sok kérdésben megmerevedett. Magát az atombomba titkát természetesen nem óhajtották megosztani, mi több, a hírt nem akarták pontosan Sztálinnal közölni.

Az angol miniszterelhök leírása szerint a következőképpen közölték Sztálinnal az atombomba megszületését: „Láttam, hogy az elnök odalépett Sztálinhoz, és ketten, kizárólag tolmácsaik jelenlétében, társalogni kezdtek. Én körülbelül öt méter távolságra lehettem tőlük, és feszült figyelemmel kísértem a nagy fontosságú megbeszélést. Hiszen tudtam, mire készül az elnök. Lemérni a Sztálinra tett hatást: ez volt a lényeg. Úgy áll előttem minden, mintha tegnap történt volna. Úgy látszott, Sztálin örömmel fogadja a hírt. Egy új bomba! Rendkívül hatásos! Valószínűleg döntő az egész japán háború kimenetelére! Nagyszerű! — Ez volt a benyomásom akkor, és biztos voltam afelől, hogy fogalma sem volt annak a horderejéről, amit hallott.”<sup>18</sup>

Zsukov emlékirata szerint Sztálin — és van okunk rá, hogy ebben a kérdésben az ő állítását fogadjuk el — nagyonis tisztában volt az atombomba jelentőségével, s Molotovnak azonnal jelezte, is hogy meg kell gyorsítani a szovjet atombomba-kutatásokat. Július 20-tól tehát a hangnem mindenképpen élesedett, a viták gyakoribbá váltak, az értekezlet érdemi előrehaladása lelassult. Az egyes vitaproblémákat újból és újból kellett tárgyalni, a plenáris ülésről a külügyminiszterek tanácskozása elé utalni, hogy megfelelőbben készítsék elő az anyagot. Egy hét után már-már úgy tűnt, hogy a konferencia zsákutcába jutott. A jóvátétel kérdése volt az egyik olyan kérdés, ahol — elsősorban Churchill és Sztálin között — igen éles összecsapások zajlottak le, annál is inkább, mivel hamarosan kiderült, hogy a jóvátétel problémája elválaszthatatlanul összefonódik a régi vitakérdéssel, Lengyelországgal, pontosabban Lengyelország tisztázatlan nyugati határaival. A Szovjetunió ugyanis Németországnak az Odera illetve Neisse folyóig terjedő területeit a lengyel kormány kérésére, mely itt óhajtotta az ország nyugati határait megállapítani, lengyel közigazgatás alá helyezte. Truman tiltakozott ez ellen, mivel ez kész helyzetet teremtett, jóllehet Lengyelország nyugati határainak kérdésében a jaltai megállapodás értelmében a békekonferenciának kellett véglegesen döntenie. Az amerikai elnök úgy vélte, hogy a szovjet kormánynak nem volt joga ezt a területet szövetségesi beleegyezése nélkül Lengyelországnak átengedni. Sztálin ezzel szemben azzal érvelt, hogy mivel az itt élő német lakosság a szovjet csapatok elől jórészt nyugatra távozott, a Vörös Hadsegereg nem tudta másként a közigazgatást kiépíteni, mint az ide húzódó lengyelek segítségével. Sztálin utalt arra, hogy bár pártolja a lengyel kormány kérését a nyugati határokat illetően, de természetesen „ha Önök nem értenek egyet

<sup>18</sup> Churchill: i. m. 572. l.

azzal a vonallal, amelyet a lengyel kormány javasol, a kérdés nyitva marad.<sup>19</sup> Míg Truman a nyugati határok tisztázatlansága miatt és jogi szempontból tiltakozott az ellen, hogy Lengyelország a határok tényleges rendezéséig, ténylegesen német megszállási övezethez jusson, addig Churchillt a gazdasági kérdések s a jóvátétel kérdése izgatta. Véleménye szerint a Lengyelországhoz kerülő területekkel Németország jellegzetesen agrár szektorai vesznek el, melyek a háború előtt a mezőgazdasági termelés mintegy 25<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-át szolgáltatták. Emellett — érvelt tovább Churchill — a csökkent mezőgazdasági területen sokkal nagyobb lakosságot kell majd élelmezni, hiszen e területek német lakosságának jelentős része most már nyugaton élt. Az angolokat a különösen nagy népességű brit övezet helyzete izgatta, figyelembe véve, hogy Angliában is súlyos élelmezési nehézségekkel küszködtek. Churchill és a munkáspárt jelenlevő vezére, Attlee, akit az angol kormányfő, figyelembe véve a már lezajlott, de eredményeiben még ismeretlen angol választásokat, kért fel a konferencián való részvételre, hogy munkáspárti győzelem esetén ne keletkezzék törés a konferencia munkájában, — hangsúlyozva, hogy a szovjet eljárás által Lengyelország a sziléziái szénhez is hozzájutott, midőn egész Európában kimondottan szénhiány van. Nem fogadta el Sztálin érvelését, hogy ezen területek mezőgazdaságának és bányáinak megművelése a lengyel munkaerő nélkül elképzelhetetlen lenne. Az ülés tehát Truman meglehetősen kategorikus megfogalmazásával ért véget: „A jóvátétel kérdésének megoldása, valamint az egész német lakosságnak élelmezéssel és szénrel való ellátása szempontjából nem érthetek egyet az 1937-es Németország keleti részének elszakításával.”<sup>20</sup>

A következő ülésen Churchill most már határozottan tiltakozott az Odera—Neisse határvonal ellen, annál is inkább, mivel most már kézhez kapták a lengyel kormány hivatalos memorandumát, mely ebben az értelemben kérte Lengyelország nyugati határainak megállapítását. Az angol miniszterelnök hajlandó volt abba belemenni, hogy az Oderaig terjedő terület már azonnal lengyel közigazgatás alá kerüljön, az Odera és nyugati Neisse közötti vidéket azonban, legalábbis a békekonferencia döntéséig szovjet fennhatóság alá akarta helyezni. Sztálin azonban igen erélyesen védte a lengyel álláspontot és keresztül is vitte, hogy a lengyel kormány képviselőit meghívják a konferenciára és meghallgatásuk után térjenek vissza ismét a kérdésre.

Bieruttal az élen a lengyel delegáció ténylegesen sorra látogatta a három kormányfőt, ismertetve a lengyel követelést Lengyelország nyugati hatáira vonatkozóan, és azokat az érveket, melyekkel a követelést alátámasztották. A kommunista Bierut s az új kormányhoz tartozó, Londonból visszatért Mikolajczyk teljesen egyek voltak a tekintetben, hogy Lengyelország etnikai és gazdasági egyensúlya megköveteli az Odera—Neisse határ elismerését. Hosszas tárgyalások indultak, miközben az angol választások váratlanul győztes munkáspárti képviselői, Attlee és Bevin vették át Anglia képviseletét a háromhatalmi értekezleten. A munkáspárti kormány külügyminisztere semmit sem változtatott elődje politikáján. Mereven elzárkózott az Odera nyugati, Neisse folyótól keletre eső területének Németországtól való elcsatolása elől. Annyit azonban a hosszas vita mégis eredményezett, hogy a három hatalom tudomásul vette e terület lengyel közigazgatását, leszögezve, hogy ez nem jóságítja fel a lengyelek rész-

<sup>19</sup> Teherán, Jalta, Potsdam. 251. l.

<sup>20</sup> Teherán, Jalta, Potsdam. 254. l.

vételét a Szövetséges Ellenőrző Bizottságban és nem prejudikál semmilyen vonatkozásban a békekonferencia döntését illetően.

A német jóvátétel kérdése részben tehát már a lengyel határok összefüggésében is felmerült. A kérdés megvizsgálására már a Jaltai konferencia során bizottságot létesítettek, mely azonban nem volt képes közös alapelvekben megállapodni. Majszkij, a szovjet delegáció nevében ugyan több előterjesztést tett, melyben alapelveként leszögezte, hogy nem szabad megismételni az első világháború utáni hibákat, és hogy „Németországnak közép-európai életszinten kell élnie”.<sup>21</sup> A Szovjetunió fenntartotta a már Jaltában is előadott javaslatát, mely szerint a német jóvátétel összegének 20 milliárd dollárra kell rúgnia, s ezen összeg fele a Szovjetuniót illeti. Jaltában Roosevelt, az angoloktól eltérően, a 20 milliárd dollárt hajlandó volt tárgyalási alapként elfogadni, most azonban az új vezetők részben politikai megmerevedés következtében, részben azért, mert úgy látták, hogy a német gazdasági élet súlyos veszteségei következtében fennáll a veszélye, hogy Németország jóvátételi szállításait az amerikaiaknak kellene hitelekkel finanszírozniuk, ezt nem tartották reálisnak. Mind az amerikai, mind az angol küldöttség tehát amellet kardoskodott, állapítsák meg, milyen arányban osszák el egymás között a jóvátétel céljaira igénybevett anyagi javakat, a kifizetendő végösszeg meghatározása nélkül. A szovjet delegáció élesen tiltakozott a nyugati hatalmak javaslata ellen. Hangoztatták, számukra úgy tűnik, hogy az Egyesült Államok megváltoztatta e kérdésben álláspontját, s nem volt nehéz ezt összefüggésbe hozni a Jalta óta az amerikai külpolitikában mutatkozó új jelenségekkel. A szovjet küldöttség felháborodottan jegyezte meg: a nyugati hatalmak a háború által legtöbbet szenvedett Szovjetunió számára nem akarják biztosítani a jóvátételt, elsősorban azért, mert szemmel láthatóan Németország kímélésére törekednek. Az amerikaiak viszont egyfelől azt hangoztatták, hogy összegben Jaltában sem állapodtak meg, „Roosevelt a 20 milliárdot tárgyalási alapként fogadta el”. (Byrnes kijelentette: „Ha valaki kér tőlem 1 millió dollárt s kijelentem, hajlandó vagyok róla tárgyalni, az nem azt jelenti, hogy máris átadom neki a csekket.”)<sup>22</sup> Másfelől nem mulasztottak el rámutatni, hogy mivel a Szovjetunió megszállási zónájának egy részét Lengyelországnak engedte át, és a szovjet hadsereg bizonyos gépeket és felszerelést mint hadizsákmányt elszállított, a jóvátétel szempontjából figyelembevehető javak lényegesen esőkkentek.

Byrnes amerikai külügyminiszter Molotovval folytatott megbeszélésén, július 23-án új javaslattal állt elő. Mivel már korábban is egyetértettek abban, hogy a jóvátételt természetben és nem pénzben kell megfizetni, Byrnes felvetette: a további vitákat úgy lehetne leginkább elkerülni, „ha megfontolás tárgyává tennénk, hogy minden állam saját megszállási zónájából biztosítaná a jóvátételt”. Byrnes szerint, mivel a német javak mintegy 50%-a a szovjet zónában található, a szovjet jóvátételi igények ebből fedezhetők. Ha esetleg bizonyos gépeket vagy anyagokat a nyugati zónából kívánnak megkapni, úgy azt élelmiszer és fűtőanyagszállítások fejében igénybe vehetik. Molotov ugyan megígérte, hogy az amerikai javaslatot megtárgyalja Sztálinnal, mégis amikor július 27-én a külügyminiszterek tárgyaltak a jóvátétel kérdéséről, ismét a régi érvek és álláspontok hangoztak el, a közeledésnek még a nyoma sem mutatkozott. Megállapodtak abban, hogy a kérdést újból előveszik, ha az angol delegáció vezetői visszatérnek. Július 25-én ugyanis Churchill és Eden Londonba utaztak, hogy

<sup>21</sup> The Conference of Berlin. II. köt. 141. l.

<sup>22</sup> James Byrnes: Speaking Francly. 89. l.

benyújtják lemondásukat, tekintettel arra, hogy a július 5-i választáson a konzervatív párt a munkáspárttal szemben súlyos vereséget szenvedett. Az új miniszterelnök, Attlee és külügyminisztere, Bevin inkább csak külső megjelenésükben, valamint néhány, az angol belpolitikát érintő kérdésben különböztek arisztokrata elődjüktől. Ami a külpolitikát illeti, a kontinuitás szinte teljes volt, s a munkáspárti politikusok nem kisebb hévvel szálltak szembe a vitás kérdésekben a szovjet állásponttal. Byrnes viszonylag könnyen megnyerte az angol államférfiakat jóvátételi tervének, az angolok — mint jelezték — ebben a kérdésben Jaltában is különvéleménnyel éltek. A szovjet küldöttség a nyugati álláspont megmerevedését észlelve, elvileg elfogadta az amerikai javaslatot, ezt Molotov július 29-én Trumanal tárgyalva közölte is. Viszont úgy vélte, hogy a Szovjetunióknak joga van a Ruhr-vidék felszerelésének egy részére is, hiszen a szovjet zóna nem tartalmazza a német anyagi javak 50%-át, hanem csupán 40%-ot. A szovjet külügyminiszter továbbra is a jóvátételi összeg pontos meghatározását kívánta. Truman azonban ezektől elzárkózott. Maga is egyetértett ugyanakkor azzal, hogy a Szovjetunió a jóvátétel 50%-át kapja. Molotov ezután azt kívánta tisztázni, milyen formában kapja meg a Szovjetunió a hiányzó 10%-ot. Javaslatát hogy a Ruhr-vidék felszerelésének 25%-a formájában elégítsék ki a szovjet igényt, nem fogadták el, Byrnes ehelyett a nyugati zónákban jóvátételre szánt összeg 12,5%-át ajánlotta fel, élelmiszer ellenében és 7,5%-át ellentétel nélkül. Az alkudozás még hosszan folyt más alkalmakkor. Byrnes július 30-án végül csomagtervet terjesztett a külügyminiszterek elé: a jóvátétel és a lengyel nyugati határok kérdését (ezekben a kérdésekben a nyugati hatalmak tehettek engedményeket a szovjet kívánságoknak) összekapcsolta Olaszország kérdésével, melyre vonatkozóan — mint arra még visszatérünk — a szovjet delegáció nem volt hajlandó mindezekig hozzájárulni a nyugati kívánságokhoz. Molotov elvileg elfogadta a javaslatot, csupán amellet inszisztált, hogy konkrét összegben — 800 millió dollár — állapítsák meg a nyugati zónából a Szovjetunióknak szállítandó jóvátételt.

A kérdések július 31-én most már a „három nagy” ülésére kerültek. Byrnes megismételte a csomagtervet, majd midőn Sztálin közbevetette: „ezek a kérdések nem függenek össze egymással”, kijelentette: „nem vagyunk hajlandók engedményeket tenni a lengyel határt illetően, ha nem sikerül megegyezni a másik két kérdésben is”.<sup>23</sup>

A szovjet küldöttség erre új vagy inkább pontosabban megfogalmazott javaslatot terjesztett elő a jóvátétel kérdésében. Az előterjesztés első pontja leszögezte, hogy a három szövetséges a saját megszállási övezetéből fedezi a jóvátételt, áruszállítások formájában 10 éven át és gépek leszerelése formájában 2 éven keresztül. A javaslat harmadik pontja kimondta, hogy a Szovjetunió pluszként megkapja a nyugati zónákból jóvátétel címen elszállítandó ipari — mindenekelőtt kohászati, vegyipari és gépipari — berendezések 15%-át élelmiszer- és fűtőanyagszállítások fejében és 10%-ot ellenszolgáltatás nélkül. A 4. pont szerint a Szovjetuniót illeti ezen felül Németország külföldi befektetései és aranykészletének 30%-a, valamint 500 millió dollár értékű részvény a nyugati övezet vállalati részvényeiből. Az 5. pont szerint a Szovjetunió ebből magára vállalja viszont Lengyelország jóvátételi igényeit is. Franciaország, Jugoszlávia, Csehszlovákia, Belgium, Hollandia és Norvégia igényeit viszont a nyugati zóna elégítse ki. Sztálin hangsúlyozta, hogy elfogadták az amerikai javaslatot és nem kérnek pontos összegeket, viszont kérte a nyugati küldöttségeket, támogas-

<sup>23</sup> Teherán, Jalta, Potsdam. 326. l.

sák a százalékokra vonatkozó szovjet álláspontját. „Sok berendezést veszítettünk ebben a háborúban — mondotta a szovjet kormányfő —, iszonyú sokat. Ennek legalább egyhuszad részét meg kellene, hogy térítsék nekünk. S remélem, hogy Attlee úr támogatni fogja javaslatunkat. *Attlee*: Semmiképp sem támogathatom. *Sztálin*: Márpedig gondolkozzék rajta és támogasson bennünket. *Attlee*: Tegnap egész nap ezen gondolkodtam. *Sztálin*: Mit lehet tenni? Úgy gondolom, közös megegyezésre kell jutnunk ebben a kérdésben.”<sup>24</sup>

Truman végül hajlandó volt a szovjet követeléseket elfogadni, amennyiben az egyéb követeléseikről lemondanak. Sztálin ebbe beleegyezett. Bevin ugyan egyidejűleg még alkudozott, de miután Sztálin hozzájárult, hogy ne nevezzék meg a nyugati övezet jóvátételéből részesülő országokat, a szovjet javaslatot végül ő is elfogadta. Ezek után a megállapodás végleges megfogalmazása céljából a kérdést a külügyminisztereknek adták át. Az augusztus elsejei ülésen azonban kiderült, hogy újabb problémák merültek fel, nevezetesen az, hogy mi legyen a német vállalatok részvényeivel. Végül Sztálin javaslatára: „ami a kelet-európai német befektetéseket illeti, ezek a mi kezünkben maradnak . . . konkrétan a romániai, bulgáriai, magyarországi és finnországi német befektetések a mi kezünkön maradnak, a többi pedig az Önök kezén”<sup>25</sup> — megszületett a megállapodás.

A jóvátételi kérdések rendezése után már nem volt nehéz Németország megszállásának gazdasági irányelveiben is megegyezni. Ezek az irányelvek hasznosan kiegészítették a német nácizmus és militarizmus felszámolására kidolgozott politikai irányelveket. Leszögezték, hogy Németországot a megszállás időszakában egységes gazdasági egésznek tekintik, ahol egységes gazdaságpolitikát kell folytatni, mindenekelőtt a pénz- és bankrendszer, közlekedés és hírközlés, bérek és árak területén. Rendkívül fontos irányelv volt a gazdasági erők túlzott koncentrációjának megszüntetését célzó elképzelés, mely „főleg kartellek trösztök és más monopolista egyesülések” ellen irányult, így a nemzeti szocializmus elleni fellépés a mögöttes meghúzó monopoltőke korlátozására is tartalmazott intézkedéseket vagy legalábbis ösztönzést az intézkedésekre.

Kapcsolódott még a német jóvátétel kérdéséhez, bár erről végül külön döntés született, a zsákmányolt német kereskedelmi és hadiflotta kérdése. A Szovjetunió azt követelte, hogy a hajók egyharmada őt illesse, Churchill viszont, aki fájdalommal volt tanúja, hogy a háború folyamán miként válik semmivé a brit tengeri uralom s a szörnyű veszteségeket szenvedő angol hajóhad miként szorul a második helyre az amerikai mögött, nem akart újabb konkurrenst. Hosszú vitát provokált a kérdésben, és végül azzal a javaslattal állt elő, hogy a zsákmányolt német hajókat az elszenvedett hajótér-veszteségek arányában osszák fel. A szándék — az angol flotta egyoldalú megerősítése — túlságosan átlátszó volt, semhogy az amerikaiak, akik egyáltalán nem óhajtották az angol flotta megerősödését, támogatták volna azt. Így végül is amerikai nyomásra az angol indítványt elvetették, s megállapodtak abban, hogy a zsákmányolt német hadihajók 1/3-át 1946 februárig, a kereskedelmi hajóhadat pedig a Japán elleni háború befejezését követően szintén átadják a Szovjetuniónak. Az angol kívánságokat csak annyiban honorálták, hogy a tengeralattjárókat — melyek annyi bajt okoztak a szigetországnak — harminc kivétellel elsüllyesztették. Viszonylag könnyen ment a megegyezés — hiszen Rooseveltt és Churchill ehhez ténylege-

<sup>24</sup> Teherán, Jalta, Potsdam. 332. l.

<sup>25</sup> Uo. 352—353. l.

sen már Teheránban hozzájárult — Königsberg kérdésében. A konferencia megerősítette, hogy Kelet-Poroszország egy részét a Szovjetuniónak engedik át. Viszont Sztálin is kénytelen volt visszakozni a Ruhr-vidék nemzetközivé tétele kérdésében. Ez az elképzelés akkor merült fel, mikor még Németország szétdarabolására gondoltak. Midőn a potsdami konferencia összeült, jóllehet különböző okok miatt és megfontolásokból, de egyik küldöttség sem óhajtotta már Németország egységének megszüntetését. Ami azonban a Ruhr-vidék gazdasági ellenőrzését illette, a szovjet küldöttség a konferencia során azt javasolta, hogy a német hadiipar központja nagyhatalmi ellenőrzés alá kerüljön. Végül azonban e kérdésben visszakoztak, annál is inkább, mivel az ellentétben állt volna a jóvátétele egyezményével. Sztálin tehát megelégedett azzal, hogy egyértelműen leszögezzék: nincs és nem lehet szó a Ruhr-vidéknek Németországtól való elválasztásáról. A konferencia még két kérdésben érintette Németországot illetően a náci háborús bűnök súlyos következményeit. Ezen kérdések azonban a vitában már csupán meglehetősen másodlagos szerepet tölthettek be. Az egyik a háborús bűnösök ellen indítandó eljárás kérdése volt. Londonban ekkor már folytak a három hatalom jogászainak tanácskozásai a háborús főbűnösök fölötti ítélkezés módzatait illetően, s éppen a konferencia időpontjában került sor megegyezésre a nemzetközi bíróság ténykedéséről. A kérdésben tehát a megegyezés könnyű volt. Csupán amiatt volt vita, hogy a Szovjetunió részéről javasolták, a közös közlemény ami most nevezzen meg néhány háborús főbűnöst, ezt viszont különösen Attlee nem helyeselte. Végül abban állapodtak meg, hogy legkésőbb szeptember 1-ig közzéteszik a háborús főbűnösök listáját.

A háborús főbűnösök felett tehát még nem kezdték meg az ítélkezést. Kelet-Európában, a kontinens azon részén, mely legtöbbet szenvedett a náci uralomtól, mely a német imperializmus hagyományos terjeszkedési területe volt, s melynek leigázásában a második világháború folyamán az itt élő német lakosság egy része erős támogatást nyújtott, ahonnan az ott lakó németek jelentős része már korábban elmenekült, az ott maradt német lakosság kitelepítése tömegesen folyt, elsősorban Csehszlovákiában és Lengyelországban, de — jóllehet sokkal kisebb mértékben — Magyarországról is. Részben a sokat szenvedett lakosság spontán felháborodása s részben a jövőbeni német veszély csökkentését célzó tudatos politika eredményeként megkezdődött az ítélkezés, a német lakosság kitelepítése. Jóllehet pszichológiailag érthető volt, ez a bűnösök mellett sok esetben ártatlanokat is tömegesen sújtó intézkedés természetesen joggal vált-hatott ki aggodalmat humanitárius okokból is. Churchillt azonban elsősorban az aggasztotta, hogy a kitelepített lakosság révén esetleg tovább növekszik Németország brit megszállási övezetének ellátatlan lakossága. Már a július 25-i ülésen szövegezte a kitelepítést, illetve annak méreteit és lebonyolítási módját. A kérdés július 31-én újból előkerült egy javaslattervezet formájában. A javaslat, elismerve a német lakosság vagy egy része kitelepítésének jogosságát, felszólította a három kormányt, hogy dolgozzanak ki tervet a kitelepítési politikára vonatkozóan, s mindaddig, míg ebben a kérdésben nem egyeztek meg a németországi Szövetséges Ellenőrző Bizottsággal, addig ne folytassák a kitelepítést. Sztálin ugyan jelezte, hogy a javaslatnak nem sok sikert jósol — hiszen a csehszlovák és lengyel kormány azt fogja mondani, hogy nincs rendelet a kitelepítésre, miközben ténylegesen olyan helyzetbe hozzák a németeket, hogy maradásuk lehetetlenné válik — mégsem emelt kifogást az ellen, hogy az helyet kapjon a konferencia hivatalos döntései között. Nem kétséges, hogy Sztálin látta jól a helyzetet, s a döntés a kitelepítés milliókat érintő folyamatát nem tudta befolyásolni.

A német és lengyel kérdés mellett a Németország volt csatlós államaihoz való viszony, a felszabadult Kelet-Európa politikai problémái elég tekintélyes helyet kaptak a vitákban és eszmecserekbén. A konferencia előkészületei során mind az angol, mind az amerikai delegáció elhatározta, hogy napirendre tűzik a felszabadított keleteurópai országok, Románia, Bulgária és Magyarország helyzetét. A nyugati szövetségesek sérelmezték, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság működése során az Ellenőrző Bizottság szovjet elnöke nem tájékoztatja őket intézkedéseiről, és sok esetben véleményük kikérése nélkül dönt. Az ezekben az országokban kialakult, egyértelműen baloldali népi erőkre támaszkodó kormányok összetételét és működését is kifogásolták, s azt szerették volna, ha különösen Románia és Bulgária kormányaiban a polgári erők nagyobb szerepet kapnak, hogy ezen országok szociális átalakulását megakadályozzák. Truman tehát már a konferencia első ülésén szótvetette, hogy véleménye szerint a jaltai deklarációnak a felszabadult országokra vonatkozó döntésének nem tettek eleget, és ezért úgy vélte, hogy „a három nagy szövetséges államnak meg kell egyeznie, hogy Románia és Bulgária jelenlegi kormányát haladéktalanul át kell szervezni”.<sup>26</sup> Truman leszögezte, hogy csak ilyen átalakítás után lesznek hajlandók elismerni ezeket a kormányokat. Az amerikai elnök azonban még egyfelől követelte, hogy Románia és Bulgária esetében választásokat rendezzenek, Olaszország esetében a választásokat nem tartotta szükségesnek ahhoz, hogy egyenesen Olaszország felvételét követelje az Egyesült Nemzetek Szervezetébe. (Az olasz kormányt már korábban elismerte a Szovjetunió is.) Ez a javaslat — vagy taktikai ügytelenség — Churchillt is meglepte, aki némi óvatosságra intette az amerikai elnököt; Truman azonban, úgy tűnt, az angol miniszterelnök közbeszólása alig befolyásolta, mivel még hosszan folytatta Olaszország dicsőítését. A kelet-európai országok éles bírálata és az olaszországi helyzet kritikátlan felmagasztalása világosan leleplezte, hogy a Truman által hirdetett elveket az amerikai delegáció igen rugalmasan értelmezi, és világossá tette, hogy míg Kelet-Európában új kormányok létrehozásával, addig Olaszországban — ahol a baloldal egyre erősebbé vált — a jelenlegi kormány megszilárdításával akarják a baloldali fordulatot megakadályozni. Ez az összekapcsolás illetve szembeállítás azonban nemesak leleplezte az amerikai javaslat mögötti politikai elképzeléseket, de realizálását is megnehezítette, hiszen Bulgária, Románia (s részben Magyarország, melyet a nyugati hatalmak némileg másként kezeltek), illetve Olaszország kérdését aligha lehetett különválasztani. Erre utalt Sztálin is, hangsúlyozva: „Semmi okunk sincs Olaszország kérdését különválasztani a más országokat érintő kérdésektől. Igaz, hogy Olaszország elsőként kapitulált, és a továbbiakban segítséget nyújtott a Németország elleni háborúban. Ezek az erők nem voltak ugyan nagyok, mindössze 3 hadosztálynyiak, de mégiscsak segítséget jelentettek. Olaszországnak szándékában áll bekapcsolódnia a Japán elleni háborúba. Ez is pozitívum. Am ilyen pozitívumok vannak más országok, például Románia, Bulgária, Magyarország esetében is. Ezek az országok már a kapituláció másnapján Németország ellen fordították csapataikat. Bulgáriának 8—10 hadosztálya harcolt Németország ellen, Romániának körülbelül 9 hadosztálya. Ezeknek az országoknak a helyzetén is könnyíteni kellene.

Ami Finnországot illeti, a háborúban komoly segítséget nem nyújtott, de rendesen viselkedik, lelkiismeretesen teljesíti vállalt kötelezettségeit. Finnország helyzetét is megkönnyíthetnénk.

<sup>26</sup> Uo. 179. 1.



Jó lenne tehát, ha könnyítésekben részesítve Olaszországot, egyúttal könnyítésekben részesítenénk ezeket az országokat is.”<sup>27</sup>

Olaszország kérdésében Churchill tovább sem értett egyet az amerikai elképzelésekkel, és leszögezte, hogy „a jelenlegi olasz kormány nem áll olyan demokratikus alapokon, amelyek szabad és független választásokon nyugodhatnak”. Sztálin viszont azt hangoztatta, hogy a volt csatlós országokkal hiba lenne bármiféle bosszú vagy sérelmi politikát folytatni, helyette a könnyítések politikáját kell elkezdni. Felszólalásának utolsó bekezdésében bennfoglaltatott a kompromisszum lehetősége: el kell kezdeni Olaszországgal a békeszerződés előkészítését — ahogy Truman kéri —, és a többi csatlós állammal helyre kell állítani a diplomáciai kapcsolatokat. A szovjet kormányfő a nyugati ellenvéleményekre is megfelelt, utalva arra, hogy sem Olaszországban, sem Franciaországban, sem Belgiumban nem választás útján jött létre a kormány, ennek ellenére valamennyi szövetséges nagyhatalom elismeri ezeket a kormányokat és diplomáciai kapcsolatot tart fenn velük. Megszületett a döntés: a csatlós országok kérdését a külügyminiszterek együttesen vizsgálják meg. Ezzel természetesen a vita még nem zárult le, az amerikai küldöttség újból és újból kísérletet tett Olaszország kérdésének különválasztására, a szovjet küldöttség pedig kitarított amellett, hogy a kelet-európai országokat nem érheti hátrányos megkülönböztetés: „Nem kétséges, hogy a négy csatlós állam — Románia, Bulgária, Magyarország, Finnország — közül egyik sem okozott megközelítően sem annyi kárt, mint Olaszország. Ami pedig Olaszország kormányát illeti, az talán demokratikusabb, mint Románia, Bulgária vagy Magyarország kormánya? Természetesen nem az. Talán Olaszországnak felelősebb kormánya van, mint Romániának vagy Bulgáriának? Demokratikus választások nem voltak sem Olaszországban, sem a többi államban. Ebből a szempontból egyenlők. Ezért nem értem, honnan ez a jóakarat Olaszország iránt s ez a negatív magatartás Németország valamennyi egykori csatlósával szemben — mondotta Sztálin.

Olaszország esetében a könnyítés azzal kezdődött, hogy helyreállították vele a diplomáciai kapcsolatokat. Most második lépésként Olaszországnak az Egyesült Nemzetek Szervezetébe való felvételét ajánlják. Rendben van, tegyük meg ezt a második lépést Olaszországot illetően, de ez esetben azt javaslom, hogy a többi említett országot illetően viszont tegyük meg az első lépést, amely Olaszország vonatkozásában néhány hónappal ezelőtt megtörtént, vagyis állítsuk helyre velük a diplomáciai kapcsolatokat. Ez igazságos lenne, s így meg lenne a fokozatosság is: az első helyen Olaszország, a másodikon valamennyi ország.”<sup>28</sup>

Truman továbbra sem volt hajlandó Magyarországgal, Romániával és Bulgáriával a diplomáciai kapcsolatokat felvenni. Sztálin viszont kijelentette, hogy a békeszerződést csak olyan országgal lehet megkötni, amelynek a kormányát elismerték, tehát logikus, hogy a kiadandó határozat tartalmazzon egy mondatot, mely szerint a szövetségesek megvizsgálják a diplomáciai kapcsolatok felvételének lehetőségét Bulgáriával, Finnországgal, Magyarországgal és Romániával. A kérdés ismét a külügyminiszterek elé került, akik a konferencia tizedik plenáris ülésén ismét azt jelentették, hogy nem tudtak megállapodni a végleges szövegben. Byrnes szerint „sajnálatos módon valahogy az a helyzet állt elő, hogy ha egyetértünk szovjet barátainkkal, az angol küldöttség nem adja beleegyezését, ha pedig angol barátainkkal értünk egyet, a szovjet küldöttségtől

<sup>27</sup> U.o. 227—228. l.

<sup>28</sup> U.o. 294. l.

nem kapjuk meg a beleegyezést”.<sup>29</sup> Az újabb vita a régi érvek mellett csupán egy új momentumot hozott, nevezetesen a már Attlee és Bevin vezette angol delegáció most formális jogi okokra hivatkozva — angol törvények szerint békekötés előtt nem létesíthetnek diplomáciai kapcsolatot — utasították el a szovjet igényt, hogy a konferencia hivatalos okmányában szerepeljen a kelet-európai országokkal való diplomáciai kapcsolatok felvételének lehetősége. Az amerikaiak kompromisszumos javaslata csupán fogalmazási finomítást jelentett, de az angolok ezt végül annál is inkább elfogadták, mivel a Szovjetunió is hajlandó volt a kompromisszumra, teljesítve az amerikaiak kérését, mely a bulgáriai, romániai és magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságok munkájának megjavítására vonatkozott. A konferencia befejezésekor kibocsátott deklaráció végül is ezen kompromisszumokat fogalmazta meg, mind a Szovjetunió, mind az Egyesült Államok javaslatát figyelembe véve. Leszögezte, hogy „a három kormány kívánatosnak tartja, hogy Olaszország, Bulgária, Finnország, Magyarország és Románia rendezetlen helyzetének a békeszerződések megkötésével véget vessenek”. Kiemelte ugyanakkor, hogy Olaszországnak prioritást kíván biztosítani mind a békekötés, mind az Egyesült Nemzetek Szevezetébe való felvétellel. Majd kijelentette; „A három kormány külön-külön kész a legközelebbi jövőben az akkori viszonyok szem előtt tartásával megvizsgálni, hogyan tudná a lehetőségekhez képest felvenni a diplomáciai kapcsolatokat Finnországgal, Romániával, Bulgáriával és Magyarországgal, még a velük való békeszerződés megkötése előtt”.<sup>30</sup> Egyidejűleg tudomásul vették, hogy a kelet-európai Szövetséges Ellenőrző Bizottságok szovjet képviselői máris javaslatokat tettek a munka megjavítására és kimondták: „felülvizsgálják az ezekben az országokban működő Szövetséges Ellenőrző Bizottságok munkarendjét, figyelembe véve annak a három kormánynak az érdekeit és felelősségét, amelyek közösen szabták meg az illető országok fegyverszüneti feltételeit”.<sup>31</sup>

Tekintettel arra, hogy az eredeti amerikai javaslat a bolgár és román kormányok átalakítását követelte, s a nagyhatalmak ellenőrzésének lehetőségét a választásokon, a végleges megfogalmazás a Szovjetunió tényleges diplomáciai győzelmét jelentette.

Más kérdésekben, melyek a Szovjetunió biztonsága számára kevésbé voltak fontosak, Sztálin is hajlandó volt tudomásul venni szövetségesei kívánóságát, sőt, ha úgy látta jónak, a szovjet javaslatok teljesítéséről is lemondott. Így viszonylag könnyen megegyezésre jutottak Ausztria kérdésében, ahol az angol és amerikai fél követelte a zónahatárookra való visszavonulást és Bécs négyhatalmi ellenőrzésének biztosítását. A nyugati hatalmak viszont tudomásul vették, hogy a Renner-kormány egész Ausztria területére kiterjeszti közigazgatását. A szovjet delegáció felvetette, hogy Olaszország volt gyarmatainak egyikét — esetleg Líbiát — melyet az Egyesült Nemzetek gyámsági tanácsa kezel, helyezték szovjet gyámság alá. Természetes, hogy a javaslat a brit földközi-tengeri pozíciókat féltékenyen őrző Churchill legélesebb ellenállását váltotta ki. „Mi természetesen nagymértékben érdekelve vagyunk a Földközi-tenger térségében s az ottani status quo mindennemű megváltoztatása hosszan tartó és beható tanulmányozást igényelne.”<sup>32</sup> Végül a szovjet küldöttség beleegyezett,

<sup>29</sup> Uo. 318. l.

<sup>30</sup> Teherán, Jalta, Potsdam. 397—398—399. l.

<sup>31</sup> Uo. 397—398—399. l.

<sup>32</sup> Uo. 272. l.

hogy a kérdést elnapolják, hasonlóan a Tanger nemzetközi övezetére vonatkozó szovjet javaslatához. A nyugati delegációk csak elvben voltak hajlandók elfogadni a szovjet követelést a montreux-i, tengerszorosokra vonatkozó egyezmény felülvizsgálatára, egyidejűleg azonban meggyegyzés létesült az angol és a szovjet csapatok Iránból való kivonására. A szovjet küldöttség óhaját, hogy Franco Spanyolországával, ahol a fasismus német—olasz segítséggel került hatalomra, szakítsák meg a diplomáciai kapcsolatokat, Churchill és Truman elutasította, de úgy döntöttek, hogy ellentétben a többi semleges országgal, melyeket felszólítottak az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez való csatlakozásra, Spanyolországot nem fogják felvenni az ENSz-be.

A konferencián, mint láttuk, a leverett Németország, valamint Európa illetve a világ háború utáni kérdései domináltak. De a Csendes-óceán térségében még folyt a háború, s a három államférfi nem vállhatott úgy el, hogy ne tisztázza a Japán elleni háború befejezésének közös teendőit. Az Egyesült Államok és Anglia Jalta óta bírta a Szovjetunió ígéterét, hogy az európai háború befejezését követő három hónapon belül csatlakozik a Japán elleni háborúhoz. Nem kétséges, hogy az angol—amerikai pozíciókat Potsdamban gyengítette a Japán elleni háború befejezetlensége. Az atombomba felfedezése, jóllehet — mint erre még visszatérünk — éppen ezekben a napokban született döntés Japán elleni bevetéséről, nem tette fölöslegessé a Szovjetunió közreműködését Japán legyőzésében. Kétségtelen, az angol—amerikai fél nem érezte magát már oly nagymértékben ráutalva a szovjet fegyveres erőkre, mint korábban, de az atombomba felfedezése, sikeres kipróbálása csupán alig néhány napja volt befejezett tény, még nem alakult ki világos és egyértelmű kép arról, hogy miként befolyásolhatja a Japán elleni háború befejezését a szövetségesek kapcsolata. A tanácskozás időpontjában tehát a három nagyhatalom vezérkari főnökei is rendszeres megbeszéléseket tartottak, melyeknek legfőbb napirendi pontját a távol-keleti háború alkotta, a Szovjetunió részvétele a Japán elleni háborúban. A vezérkari főnökök július 24-én egyeztek meg a Japán elleni közös stratégiában, ugyanazon a napon, mikor Truman az atombomba bevetéséről döntött. De mielőtt a Japán elleni végső támadásra sor került volna, az USA, Anglia és Kína kormánya július 26-án újabb ultimátumot küldött a japán kormánynak, megadásra szólítva fel őket, utalva arra, hogy a náciizmus leverése után most már a szövetségesek minden erejüket Japán ellen fogják fordítani. A deklaráció jelezte a szövetségesek szándékát a japán militarizmus megsemmisítésére, a japán hódítások elvételére s Japán demokratikus átalakítására. Egyidejűleg leszögezték, hogy a japán kormány részéről — amely a Szovjetunió révén próbál közvetítést kieszközölni —, csakis és kizárólag a feltétel nélküli kapituláció fogadható el. Sztálin a konferencia során tájékoztatta szövetségeseit a japán ajánlatokról — ezek Truman előtt nem voltak ismeretlenek az amerikai titkosszolgálat tevékenysége nyomán —, és közölte azok elutasítását is. A válasz, a három hatalom potsdami felhívására Japánból kellett megérkeznie, de Tokió nem is reagált a potsdami felhívásra, pedig a Szovjetunió elutasító magatartása a japán ajánlatokkal szemben s az a tény, hogy a megadásra szóló felhívás éppen Potsdamból jött, ahol a Szovjetunió is jelen volt, igen valószínűvé tette a japán kormány előtt, hogy a közeljövőben a Szovjetunió hadbalépésével is számolnia kell.

A potsdami konferencia az 1945. augusztus 2-án közzétett közös nyilatkozattal, valamint az antifasiszta nagyhatalmak kormányfői által aláírt jegyzőkönyvvel befejezte működését. Nem kétséges, hogy mindhárman elégedettséggel távoztak Potsdamból, hiszen úgy értékelték, hogy a második világháború

befejezése által felvetett legfontosabb politikai, területi és gazdasági kérdéseket jórészt rendezték. A konferencia kétségtelenül a Szovjetunió diplomáciájának jelentős győzelmét eredményezte. A nyugati hatalmak vezetőit lényeges kérdésekben engedményekre, kompromisszumokra tudták kényszeríteni, anélkül, hogy ez a háborús szövetség felbomlásához, szakításhoz vezetett volna. Jóllehet a nyugati vezetők álláspontja a Szovjetunióval való további együttműködés kérdésében távolról sem volt egyértelmű, a konferencia nem adott alkalmat a szakításra, sőt a lényeges ellentétek ellenére, az egység jegyében fejeződött be.

A konferencia határozatai, mindenekelőtt a német kérdésben, valóban világraszóló jelentőséggel bírtak, és a német náciizmus és militarizmus gyökeres felszámolásának ígéretét tartalmazták. A kidolgozott és közzétett irányelvek az európai német kérdés demokratikus megoldásának lehetőségét tartalmazták, és ezért nemcsak az antifasiszta szövetség fennmaradásának lehettek zálogai, de egy új európai háború elkerülésének is. A potsdami konferencia jelentősége elsősorban a német kérdés rendezésének irányelveiből fakad — ez érthető, hiszen a második világháború döntő kérdése a német militarizmus volt —, de mégsem lehet csak a német problémára korlátozni. A potsdami konferencia jelentősége a kelet-európai népi demokráciák továbbfejlődésében és megszilárdításában is jelentős lépés volt, hiszen a külső beavatkozás közvetlen formában többé nem fenyegetett, mint ahogy a korabeli világpolitikában aligha volt olyan kérdés, melyben a konferencia határozatai vagy jegyzőkönyvei ne foglaltak volna állást, azok megoldása vagy tárgyalása vonatkozásában, a három nagyhatalom egységének fenntartása mellett, ne adtak volna iránymutatást.

A potsdami konferencia bizonyos értelemben lezárta a második világháborút, még akkor is, ha Japánnal szemben még folyt a harc, és megnyitotta ténylegesen a második világháborút követő időszakot, melyben nem utolsósorban a konferencia nyitvahagyott vagy kellően meg nem oldott kérdései lényeges szerepet játszottak. A háború és béke között tehát mintegy választat jelentett. Befejezést és kezdetet. Befejezését a második világháború együttműködésének, kezdetét az ellentétek eluralkodásának, a hidegháborúnak, Mielőtt azonban az ellentétek, a hidegháborús tendenciák eluralkodtak volna, az antifasiszta nagyhatalmak még egyszer együttesen léptek fel, hogy a tengelyhatalmak utolsó tagját, a fasiszta blokk ázsiai erődjét, Japánt megadásra kényszerítsék.